

Εκπαίδευση και Ευαισθητοποίηση του κοινού για την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη

Α. Ανδρεόπουλος, Καθηγητής και π. Πρύτανης Ε.Μ.Π.
Σχολή Χημικών Μηχανικών, Ε.Μ.Π.

Περίληψη

Οι περιβαλλοντικές κρίσεις έδωσαν αφορμή για πολλές σκέψεις και συζητήσεις με θέμα τα μοντέλα ανάπτυξης που έχουν εφαρμοσθεί μέχρι τώρα, καθώς και τα λάθη και τις αδυναμίες των σχετικών στρατηγικών αλλά και των διοικητικών πρακτικών.

Ανεξάρτητα από την κριτική αναφορικά με τις ευθύνες, είναι γεγονός ότι τα πρότυπα αυτά δεν φάνηκαν ικανά να διαρθρώσουν ένα υγιές περιβάλλον στον παραγωγικό τομέα, αλλά και στην ίδια μας τη ζωή. Η επικέντρωση στις αρχές μίας ολοκληρωμένης ανάπτυξης, που έχουν προωθηθεί έντονα τα τελευταία χρόνια, συνέπεσε με μια διεθνή στροφή στην οικολογία, καθώς επίσης με γεγονότα παγκόσμιας εμβέλειας, όπως οι πετρελαικές κρίσεις. Ειδικότερα για τις ορεινές και γεωγραφικά απομονωμένες περιοχές το ζήτημα έχει πάρει εξαιρετικό ενδιαφέρον, επειδή φαίνεται να αποτελεί την πλέον ενδεδειγμένη αναπτυξιακή προσέγγιση στις σημερινές συνθήκες.

Υπάρχουν πολυάριθμες παράμετροι που επηρεάζουν τις διεργασίες για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη, όπως η νομοθεσία, οι τεχνολογικοί παράγοντες, οι πλουτοπαραγωγικές πηγές κλπ. Ανάμεσα σε αυτές, όμως, ο ρόλος της εκπαίδευσης είναι κυρίαρχος, επειδή μπορεί να συμβάλει σε υψηλό βαθμό στην καθιέρωση της ιδέας και των αρχών της ολοκληρωμένης ανάπτυξης, ακόμη και από τα πολύ πρώιμα στάδια της σχολικής ζωής. Στην παρούσα εργασία εξετάζεται και αναλύεται ο ρόλος της εκπαίδευσης, αναφορικά με το περιεχόμενο των σχετικών προγραμμάτων, καθώς επίσης και των ενδεδειγμένων ενοτήτων που θα έπρεπε να ενσωματωθούν σε αυτά τα προγράμματα. Ακόμη, θα πρέπει να γίνουν ορισμένες πρόσθετες δράσεις και να ληφθούν μέτρα, όπως οι εκδηλώσεις ενημέρωσης, προκειμένου να πληροφορηθεί και να ευαισθητοποιηθεί το κοινό.

Εισαγωγή

Η μεγάλη ώθηση στις τεχνολογικές δυνατότητες, που κορυφώθηκε στα μέσα του περασμένου αιώνα, γέννησε στον κόσμο ένα αίσθημα ευφορίας, με την υποστήριξη βεβαίως της διαφήμισης και της προβολής των προτύπων του καταναλωτισμού. Ιδιαίτερα στις αναπτυγμένες χώρες, θεωρήθηκε ως δεδομένο ότι τα θεαματικά επιτεύγματα έχουν κεντρικό στόχο την ανθρώπινη ευημερία την άνεση και γενικότερα τη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Ο ισχυρισμός αυτός δεν είναι αυταπόδεικτος, διότι σε πολλές περιπτώσεις διαπιστώνεται η δημιουργία τεχνητών καταναλωτικών αναγκών που επιβάλλονται στον άνθρωπο, από τη στρατηγική που εφαρμόζει η εμπορική προώθηση προϊόντων ή από μιμητισμό προκειμένου να ανταποκριθεί σε κάποια καθιερωμένα κοινωνικά πρότυπα.

Σε ορισμένες πάλι περιπτώσεις παρουσιάζεται ένα αδιαφιλονίκητο επαναστατικό επίτευγμα της τεχνολογίας αλλά η εφαρμογή του στην τρέχουσα παραγωγική διαδικασία γίνεται αντικείμενο ζωνής αντιδικίας, επειδή υπάρχουν κίνδυνοι για την ασφάλεια της ανθρώπινης ζωής, τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος κ.λπ.. Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η κοσμοϊστορική ανακάλυψη της πυρηνικήςσχάσης και σύντηξης, που επί μερικές δεκαετίες βρέθηκε στη διελκυστίνδα συγκρουόμενων απόψεων. Πιο πρόσφατα πάλι, τα θαυμαστά ευρήματα της βιοτεχνολογίας με αποκορύφωση τη δυνατότητα ανάπτυξης “γενετικά τροποποιημένων οργανισμών” με προσχεδιασμένα χαρακτηριστικά, έχουν γίνει αντικείμενο

σοβαρού κοινωνικού διαλόγου που συχνά παίρνει μορφές οξείας αντιπαράθεσης. Οι επιχειρήσεις επιδιώκουν την εξάπλωση των βιοτεχνολογικών τους προϊόντων, τα διαφημίζουν επικαλούμενες και την άποψη επιστημόνων που είτε είναι καλοπροαίρετοι ερευνητές είτε απλώς στρατευμένοι. Από την άλλη πλευρά οικολογικά κινήματα και παρεμφερείς οργανώσεις αντιδρούν με διάφορα μέσα και προβάλλουν την αντίθετη επιστημονική άποψη, προσβλέποντας στην ευαισθητοποίηση του κοινού και την ευθυγράμμιση των κέντρων κρατικού παρεμβατισμού με τις απόψεις τους.

Η ιστορική πορεία

Στην περίοδο της βιομηχανοποίησης εμφανίσθηκε μια τάση άκρατης και άκριτης ανάπτυξης νέων μεθόδων, τεχνολογιών, προϊόντων και υπηρεσιών, με στόχο να διοχετευτούν στην αγορά και να δημιουργηθεί η καταναλωτική κοινωνία. Στη φάση αυτή, που στη χώρα μας ήρθε καθυστερημένα για διάφορους λόγους, παρατηρείται ένας βάνανσος περιορισμός των χαρακτηριστικών που εξασφαλίζουν στον άνθρωπο καλή ποιότητα ζωής και τούτο γίνεται εν ονόματι της μεγιστοποίησης του οικονομικού αποτελέσματος και, κατά συνέπεια, του αποκομιζόμενου κέρδους.

Τέτοιες αλλαγές συνοδεύονται κατά κανόνα από ευρύτερες και εντονότερες επιδράσεις στον κοινωνικό ιστό. Στην Ελλάδα, οι ανάγκες που προκαλούσαν οι νέες παραγωγικές δραστηριότητες δημιούργησαν έντονο ρεύμα αστυφιλίας, με αποτέλεσμα την μετακίνηση μεγάλου πληθυσμού από την περιφέρεια στα κέντρα και με αλυσωτές επιπτώσεις στη δημογραφία, την εικόνα της υπαίθρου και τις εκεί παραγωγικές δραστηριότητες. Από την άλλη πλευρά, η συσσώρευση νέων κατοίκων στην πρωτεύουσα και τα μεγάλα αστικά κέντρα προκάλεσα ανάγκες για κατοικία και έτσι, άρχισε ένας οργανισμός οικοδομικής δραστηριότητας που είναι ο κύριος υπαίτιος για την πολεοδομική υποβάθμιση των κέντρων.

Εκτός από την καταστροφή της αισθητικής και της λειτουργικότητας των πόλεων εξαιτίας της αναρχής και υπερβολικής δόμησης (η οποία συχνά οδήγησε στην εξαφάνιση πολιτιστικών θησαυρών, όπως τα νεοκλασικά κτήρια της Αθήνας), η διαφοροποίηση των παραγωγικών σχέσεων είχε και άλλες παρενέργειες. Η ευφορία που προκάλεσε η διοχέτευση στην αγορά αυτής της πλειάδας των νέων προϊόντων σε συνδυασμό με την επίμονη επένδυση και τη φαντασμαγορία της διαφήμισης, οδήγησε τους καταναλωτές σε μια δεκτικότητα και, εφόσον δεν είχαν συγκροτηθεί οι μηχανισμοί εκείνοι που θα προστάτευαν το κοινό από την άκριτη κατανάλωση επικίνδυνων ή ποιοτικά υποβαθμισμένων αγαθών, το κοινωνικό σύνολο έγινε παθητικός δέκτης αυτής της επιδρομής. Παράλληλα, με την ίδια ευκολία προχωρήσαμε και σε μια κατασπατάληση των ενεργειακών μας πηγών, με αποτέλεσμα αφενός την επαναλαμβανόμενη εμφάνιση πετρελαϊκών κρίσεων με αλυσωτές αντιδράσεις στην παραγωγή και την κοινωνική ζωή και αφετέρου, την ραγδαία υποβάθμιση του περιβάλλοντος, που στις ανεπτυγμένες χώρες έχει ξεπεράσει τα όρια του συναγερμού και της ανοχής.

Με την είσοδο μας σε μια νέα εποχή, την περίοδο της “μεταβιομηχανικής κοινωνίας”, οδηγηθήκαμε σε μια ιστορική φάση που κυριαρχούν οι απόψεις περί αειφορίας και ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Οι προηγμένες κυρίως χώρες, συναισθανόμενες ίσως τον πρωταγωνιστικό τους ρόλο στην καταστροφή του φυσικού και αστικού περιβάλλοντος, διακηρύσσουν ως αναγκαιότητα την περιβαλλοντική μέριμνα, τη φειδώ των πλουτοπαραγωγικών πηγών, τον περιορισμό της ενεργειακής κατανάλωσης και των βλαπτικών εκπομπών, τις αστικές αναπλάσεις και παρεμβάσεις για να γίνουν οι πόλεις και τα κτήρια πιο ανθρώπινα, ενώ παράλληλα λαμβάνουν μέτρα για την τήρηση των περιοριστικών συμφωνιών, κανονισμών και νόμων που θεσπίζονται προς την κατεύθυνση αυτή. Έχει γίνει πλέον αντιληπτό ότι η ανάπτυξη δεν μπορεί να συνεχιστεί με τρόπο απασπασματικό, χωρίς συντονισμό και κανόνες, διότι αυτή η αναρχούμενη δραστηριότητα επισωρεύει περισσότερα σε σύγκριση με τα ωφέληματα που προκαλεί. Καθιερώθηκε δηλαδή μια αντίληψη για την

ολοκληρωμένη ανάπτυξη και από την ποσοτική της άποψη, αλλά κυρίως από ποιοτική πλευρά.

Οι Συνιστώσες της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης

Από επιχειρησιακή άποψη, η ολοκληρωμένη ανάπτυξη έχει διάφορες συνιστώσες, βασικές εκ των οποίων είναι οι συνιστώσες της πραγματικής οικονομίας, που συνηθίζουμε να τις καταθέτουμε κατά τομείς. Στην παρούσα εργασία θα διατρέξουμε συνοπτικά τον πρωτογενή και τριτογενή τομέα, με έμφαση στη γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή και τον τουρισμό. Τούτο διότι η περίοδος που διανύουμε έχει περιορίζει σημαντικά τον δευτερογενή τομέα, τουλάχιστον σε επίπεδο μέσης και μεγάλης επιχείρησης, ενώ και ως φύση δραστηριότητας δεν προσφέρεται για τις ορεινές και απομονωμένες περιοχές.

α) Η πρωτογενής παραγωγή

Είναι αναμφισβήτητο ότι η αγροτική παραγωγή αντιμετωπίζει στη χώρα μας παρατεταμένη ύφεση. Ήδη από το 2004 καταγράφεται ελάττωση του αγροτικού εισοδήματος, πτώση των επενδύσεων στον πρωτογενή τομέα και μεγάλη μείωση της αγροτικής παραγωγής. Έξαρση των φαινομένων αυτών σημειώθηκε την περίοδο 2006-2007, τόσο εξαιτίας δυσμενών καιρικών συνθηκών (ξηρασία, πυρκαγιές) όσο και λόγω της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, της οποίας η εφαρμογή ξεκίνησε το 2006. Επίσης, σημειώθηκε πτώση της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της αγροτικής παραγωγής, σημαντική επιδείνωση του εμπορικού ισοζυγίου στα αγροτικά προϊόντα και καθοδική πορεία της απασχόλησης στη γεωργία, χωρίς βελτίωση του ρυθμού ανανέωσης των απασχολούμενων. Η κατάσταση επιδεινώθηκε με την τρέχουσα κρίση η οποία μεγεθύνει τους επιχειρηματικούς κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι αγρότες, αλλά και οι συνεταιριστικές και ιδιωτικές μικρομεσαίες επιχειρήσεις του πρωτογενούς τομέα, μια και είτε περιορίζεται η χρηματοδότησή τους, ή πραγματοποιείται με δυσμενέστερους όρους, θέτοντας σε κρίση την οικονομική τους βιωσιμότητα.

Ο αγροτικός όμως τομέας αντιμετωπίζει και ειδικότερα προβλήματα υποδομών και μέσων. Για παράδειγμα, η υπερβολική χρήση χημικών λιπασμάτων στη γεωργία έχει επιφέρει σε πολλές περιοχές τη νιτρορύπανση του εδάφους, με περαιτέρω μόλυνση του υδροφόρου ορίζοντα. Παραπλήσια φαινόμενα έχει διαπιστωθεί ότι προκαλούνται και από φωσφορικά λιπάσματα, που δημιουργούν τον ευτροφισμό σε επιφανειακά νερά ή τη θάλασσα. Η απειλή είναι σοβαρή δεδομένου ότι οι δυνατότητες παρέμβασης για απονιτροποίηση των εδαφών είναι περιορισμένες και εφαρμόζονται μόνο σε χαμηλές καλλιέργειες που είναι ετήσιες ή μπορούν να αντικατασταθούν. Οι μέθοδοι απονιτροποίησης δεν μπορούν να εφαρμοσθούν σε δένδρως καλλιέργειες. Επιπλέον, η υφαλμύρωση των νερών έχει ήδη εμφανισθεί σε πολλές παραθαλάσσιες περιοχές της χώρας με υψηλή τουριστική κίνηση, σε συνδυασμό με γεωργικές εκμεταλλεύσεις και μεγάλο αριθμό γεωτρήσεων. Έτσι, η επάρκεια του νερού, από ποσοτική και ποιοτική άποψη, είναι πρόβλημα για πολλά σημεία, ενώ η ανυπαρξία μέχρι πρότινος των διαχειριστικών σχεδίων για τους υδατικούς πόρους επιδείνωσε την κατάσταση.

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ο αγροτικός τομέας οφείλει έγκαιρα να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις, όπως η κλιματική αλλαγή, η αξιοποίηση της βιομάζας, η διαχείριση του υδατικού ισοζυγίου κλπ. Οι απαιτήσεις αυτές αποκτούν ευρύτερη διάσταση αν εκτιμηθεί ότι στο άμεσο μέλλον, αναμένεται σημαντική αύξηση της ζήτησης τροφίμων και περιορισμός των διαθέσιμων καλλιεργούμενων εκτάσεων, με αποτέλεσμα να τίθενται ζητήματα διατροφικής ασφάλειας και παραγωγικής ικανότητας της ευρωπαϊκής και, κατά μείζονα λόγο της εγχώριας γεωργίας, για τη σταθερή και ασφαλή προμήθεια τροφίμων.

Κατά συνέπεια, ανάγεται σε ζήτημα πρώτης προτεραιότητας η συμβολή της γεωργίας στην παραγωγή τροφίμων, γεγονός που υπαγορεύει τον προσανατολισμό της προς ένα αμιγώς διατροφικό και βιώσιμο παραγωγικό σύστημα, για ένα επαρκές βάθος χρόνου. Η ανάγκη αυτή, εκτός των άλλων προϋποθέσεων, απαιτεί και την κατάλληλη εκπαίδευση και

ενημέρωση του αγροτικού πληθυσμού. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ακολουθούνται παραδοσιακά πρότυπα, κληροδοτημένα από του προγόνους, επειδή υπάρχει η συνήθεια ή έχει εδραιωθεί η πεποίθηση ότι αποτελούν βέλτιστες λύσεις που δεν επιδέχονται αμφισβήτηση, ενώ παράλληλα, δεν υπάρχει η τόλμη για δοκιμές.

Βιολογική γεωργία και κτηνοτροφία

Η βιολογική γεωργία, δημιουργεί ως γνωστόν τριπλάσια απασχόληση από τη συμβατική και αποτελεί μια εναλλακτική προσέγγιση που μπορεί να προσφέρει ασφαλή τρόφιμα, να διασφαλίσει την προστασία του περιβάλλοντος και να συνεισφέρει στο εισόδημα του παραγωγού από την προστιθέμενη αξία των βιολογικών προϊόντων που διατίθενται στην αγορά.

Σημειώνεται ότι μέχρι το τέλος του 2007 στο μέτρο της βιολογικής γεωργίας είχαν ενταχθεί 20.364 δικαιούχοι και στην βιολογική κτηνοτροφία 3.151 δικαιούχοι, με συμβάσεις που είχαν προγραμματιστεί από την προηγούμενη προγραμματική περίοδο, των οποίων η υλοποίηση καθυστερεί, επεκτεινόμενη και στην τρέχουσα. Όμως, δεν προκηρύχθηκαν αξιόλογες δράσεις στήριξης της βιολογικής γεωργίας στα πλαίσια του νέου Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013. Σημειώνεται ότι η συνολική αξία της εγχώριας αγοράς βιολογικών τροφίμων, σε τιμές λιανικής του 2007, εκτιμάται περί τα 52 εκατ. ευρώ, μέγεθος εξαιρετικά μικρό αν αναλογιστεί κανείς ότι το 65% της αγοράς καλύπτεται από εισαγόμενα βιολογικά προϊόντα. Αυτό βέβαια οφείλεται στο γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος των εγχωρίως παραγόμενων (δηλ. περίπου το 75%), εξάγονται, γεγονός που συνιστά στοιχείο θετικό για την εξωστρέφεια. Επιπροσθέτως, η δραστηκή μείωση της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών με την τρέχουσα οικονομική κρίση επηρεάζει σημαντικά τις δυνατότητες κατανάλωσης βιολογικών προϊόντων, οι τιμές των οποίων είναι υψηλότερες των αντίστοιχων συμβατικών.

Παραμένει, ακόμη, έντονος ο προβληματισμός ως προς το μικρό μερίδιο αγοράς που καταλαμβάνουν τα εγχώρια παραγόμενα βιολογικά προϊόντα. Είναι χαρακτηριστικό ότι από ένα σύνολο πιστοποιημένων εκτάσεων ελαιοκαλλιέργειας μεγαλύτερο από 600.000 στρέμματα, το βιολογικά παραγόμενο ελαιόλαδο αντιστοιχεί σήμερα σε μια παραγωγή που δεν υπερβαίνει τους 3000 τόνους ετησίως. Ανάλογη απόσταση μεταξύ πιστοποίησης και αγοράς ισχύει και στην περίπτωση της κτηνοτροφίας. Ενδεικτικά, από πιστοποιημένες βιολογικές εκτροφές που αναφέρονται σε περισσότερα από 1 εκατ. αιγοπρόβατα, η ποσότητα βιολογικού κρέατος που προσφέρεται στην αγορά είναι μηδαμινή. Προκύπτει δηλαδή αβίαστα το συμπέρασμα, ότι με την κατάλληλη εκπαίδευση και ενεργοποίηση των παραγωγών, μπορεί να υποστηριχθεί ένα κίνημα τόνωσης της βιολογικής γεωργίας που εμφανίζει τα παραπάνω σοβαρά οικονομικά πλεονεκτήματα ως αγροτική δραστηριότητα.

Νέες τάσεις για «πράσινα» προϊόντα

Οι νέες τάσεις στην αγορά διατροφικών προϊόντων συνδέονται με την παραγωγή τροφίμων που είναι ασφαλή, υψηλής ποιότητας, υγιεινά και εύγευστα, αλλά και με την προτίμηση των καταναλωτών σε τρόφιμα που προέρχονται από συστήματα παραγωγής φιλικά προς το περιβάλλον. Δεν ήταν εξάλλου τυχαία η διαβούλευση που πραγματοποιήθηκε προ μερικών ετών στην ΕΕ με βάση το περιεχόμενο της “Πράσινης Βίβλου”, όπου καταγράφεται η τάση αναζήτησης πρωτότυπων και νέων εμπορικών διεξόδων, αναφερόμενη στην παραγωγή προϊόντων ανώτερης ποιότητας τα οποία προσφέρουν στον καταναλωτή επιπλέον απαιτήσεις (γεύση, διατροφικά χαρακτηριστικά, κλπ), θέτοντας ένα γενικότερο προβληματισμό ως προς τις πολιτικές και το πλαίσιο για την προστασία και την προώθηση της ποιότητας των αγροτικών προϊόντων.

Η συζήτηση αυτή, που μεταξύ άλλων αναφέρεται στους κανόνες εμπορίας και επισήμανσης των τροφίμων, αλλά και στην προστασία προϊόντων με ονομασία “γεωγραφικής

ένδειξης” ενδιαφέρει άμεσα τη χώρα μας, με υψηλή ένταση σε συγκεκριμένες αγροτικές περιοχές. Σημειώνεται ότι η Ελλάδα διαθέτει 84 σημαντικά προϊόντα με ονομασία γεωγραφικής ένδειξης, εκ των οποίων τα περισσότερα αφορούν το ελαιόλαδο, τα φρούτα και τα λαχανικά, τα τυριά, τις ελιές κ.λπ..

Είναι πάντως προφανές ότι η αξιοποίηση τοπικών, παραδοσιακών αγροτικών προϊόντων οφείλει να συνδεθεί με τις νέες τάσεις και τις ανησυχίες των καταναλωτών που ζητούν ειδικά χαρακτηριστικά, όπως είναι τα λεγόμενα λειτουργικά τρόφιμα που περιέχουν συστατικά που ωφελούν ορισμένες φυσιολογικές λειτουργίες (συστατικά για παράδειγμα που υπάρχουν σε αρωματικά και φαρμακευτικά φυτά), τα τρόφιμα με χαμηλά λιπαρά (με την αντικατάσταση λιπαρών υλών από πρωτεΐνες ή υδατάνθρακες φυτικής προέλευσης σε γαλακτοκομικά προϊόντα και αλλαντικά), τα τρόφιμα χαμηλά σε ζάχαρη (που μπορεί να προέρχονται από σιτάρι, φρούτα, λαχανικά που έχουν γλυκιά γεύση αφού ήδη περιέχουν σάκχαρα). Μπορεί επίσης να συνδεθεί με διαδικασίες στην εφοδιαστική αλυσίδα που επιτρέπουν την παραγωγή “κλιματικά ουδέτερων” προϊόντων, εκείνων δηλαδή για τα οποία η διαδικασία παραγωγής, διακίνησης, κατανάλωσης κλπ συνεπάγονται χαμηλό αποτύπωμα άνθρακα,

β) Οι υπηρεσίες

Είναι γνωστό ότι στον τομέα των υπηρεσιών ο τουρισμός έχει πρωταρχική θέση, εξαιτίας του ιδιαίτερα ελκυστικού φυσικού περιβάλλοντος του ελληνικού χώρου, που έχει καταστήσει την Ελλάδα ισχυρό πόλο έλξης για περιηγητές. Μετά από μια περίοδο ταχύτατης ανάπτυξης δύο περίπου δεκαετιών, ο τουρισμός σήμερα συμμετέχει με 6% στο ΑΕΠ της χώρας συμβάλλοντας ταυτόχρονα σημαντικά στην απασχόληση και την περιφερειακή ανάπτυξη. Όμως, ενώ ο αριθμός των αφίξεων των ξένων τουριστών, που σήμερα κυμαίνεται γύρω στα 12 εκ. αφίξεις ετησίως, παρουσιάζει μια μακροπρόθεσμα ανοδική τάση, τα έσοδα από την τουριστική δραστηριότητα ακολουθούν πτωτική πορεία ως αποτέλεσμα του έντονα αναπτυσσόμενου μαζικού τουρισμού. Ο μαζικός τουρισμός έχει παράλληλα και σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον, με συνέπεια η συνέχιση του ίδιου μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης ουσιαστικά να υπονομεύει μακροπρόθεσμα την ανάπτυξή του.

Οι πλέον ευαίσθητες στην τουριστική πίεση περιοχές είναι φυσικά οι παράκτιες, στις οποίες συγκεντρώνεται και ο κύριος όγκος τουριστών, καθώς και μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού. Είναι γνωστό όμως ότι και οι ορεινές περιοχές στη χώρα μας έχουν τεράστιο φυσικό κάλος και ιδιαιτερότητας, όπως της μοναδικής χλωρίδας, της εγγύτητας σε αστικά κέντρα κλπ. Τα προβλήματα και οι δυνατότητες σύμμετρης ανάπτυξης των διαφόρων περιοχών στην Ελλάδα επιβάλλουν την ανάγκη ορθολογικής διαχείρισής του με την προοπτική μιας στρατηγικής Βιώσιμης Ανάπτυξης που θα λαμβάνει υπόψη τη φέρουσα ικανότητα κάθε περιοχής.

Στόχοι μιας σύγχρονης πολιτικής θα πρέπει να είναι η αρμονική ένταξη των τουριστικών δραστηριοτήτων στο φυσικό περιβάλλον μέσω της αποφυγής και της αποτελεσματικής διαχείρισης των περιβαλλοντικών πιέσεων που δημιουργούν. Ο στόχος αυτός είναι δυνατόν να επιτευχθεί με μια σειρά μέτρων και δράσεων όπως η διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος, με έμφαση στην ανάπτυξη του οικοτουρισμού που προβάλλει ως βασική αξία το σεβασμό και όχι απλά την εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος. Επίσης, ο αγροτουρισμός είναι μια περισσότερο ήπια τουριστική δραστηριότητα που δίνει και τη δυνατότητα διεύρυνσης της τουριστικής περιόδου.

- Γενικότερα, όμως, η ανάπτυξη του τουρισμού και των υπηρεσιών πρέπει να εντάσσεται στην ευρύτερη στρατηγική για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη και οι επιμέρους δράσεις να προωθούνται στο πλαίσιο μιας διαδικασίας ολοκληρωμένης διαχείρισης. Στο πλαίσιο αυτό είναι καθοριστικός χωροταξικός σχεδιασμός, για την συγκρότηση πολιτικής συντονισμού και εξειδίκευσης στο χώρο καθώς και επί μέρους τομεακών πολιτικών που αφορούν την

κατανομή των οικισμών, τις δραστηριότητες και τις υποδομές στον χώρο. Προφανές είναι ότι βασική προϋπόθεση για την προώθηση όλων αυτών η ενεργός συμμετοχή και η διαβούλευση με τους τοπικούς φορείς.

Η Εκπαίδευση

Η εκπαίδευση διαμορφώνει την συνείδηση και στάση των πολιτών απέναντι σε πολλά θέματα, όπως και σε αυτά των μοντέλων ανάπτυξης, της απασχόλησης και της ορθολογικής διαχείρισης των πόρων. Κατά συνέπεια, χρειάζεται να οργανωθεί και να ενσωματωθεί με κατάλληλους τρόπους στα προγράμματα σπουδών. Σκοπός της είναι η κατανόηση των εννοιών και των αρχών μιας ολοκληρωμένης ανάπτυξης και η υιοθέτηση συμπεριφορών και δράσεων που να εξυπηρετούν τις επιλογές αυτές και να δίνουν έμφαση στην αειφορία και την προστασία του περιβάλλοντος.

Η συμπεριφορά απέναντι στα παραπάνω ζητήματα έχει συνήθως τις ρίζες της στο σχολικό και στο οικογενειακό περιβάλλον. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αποτελεί ιδιαίτερα κρίσιμο στάδιο στη διαμόρφωση της αειφορικής νοοτροπίας. Με την ενσωμάτωση των κατάλληλων μαθημάτων, προγραμμάτων, εκπαιδευτικών υλικών και πολυμέσων καθώς και εργαστηρίων, σχετικών πάντα με το περιβάλλον, συμβάλλει αποφασιστικά στη δημιουργία ευαισθητοποιημένων και δραστήριων πολιτών, που θέλουν να συμμετέχουν σε προγράμματα προστασίας του περιβάλλοντος, και να προωθείται έτσι η αντίληψη της αειφορίας σε όλα τα επίπεδα. Σε επίπεδο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης απαιτείται η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, της φαντασίας, της διαίσθησης, της συνθετικής και αναλυτικής ικανότητας, η προβολή του εθελοντισμού. Τα παραπάνω έχουν ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη σωστής συμπεριφοράς ως καταναλωτή και ευρύτερα ως μέλους ενός κοινωνικού συνόλου, που βλέπει παρελθόν, παρόν και μέλλον. Τα ιδρύματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης εφόσον προωθούν την επιστημονική έρευνα και πρωτοπορούν στην ανάπτυξη της τεχνολογίας, έχουν πολύ σημαντικό ρόλο να διαδραματίσουν στη δημιουργία της νέας και πολύ καλά καταρτισμένης γενιάς, των τεχνικών και των επιστημόνων που θα προτάξουν στις επιλογές τους την αειφορική προσέγγιση. Η ένταξη προγραμμάτων σπουδών, αλλά και ιδιαίτερα ερευνητικών προγραμμάτων, στον τομέα του περιβάλλοντος, σε επίπεδο Πανεπιστημίων και ΤΕΙ θεωρείται αναγκαία.

Ιστορικά, με το ν. 1982/90 (άρθρο 11, παρ. 13), η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αποτελεί τμήμα των προγραμμάτων των σχολείων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Ένα χρόνο αργότερα, ο νόμος επεκτείνεται και στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Σκοπός της εκπαιδευτικής αυτής δραστηριότητας είναι να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, να ευαισθητοποιηθούν για τα προβλήματα που συνδέονται με αυτό και να δραστηριοποιηθούν με ειδικά προγράμματα, ώστε να συμβάλουν στη γενικότερη προσπάθεια αντιμετώπισής τους.

Στον ίδιο νόμο, προβλέπεται η λειτουργία του θεσμού των Υπευθύνων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και η ίδρυση των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

Στα πλαίσια αυτό Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, με το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (ΔΕΠΠΣ), είχε εισαγάγει τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης, τον εμπλουτισμό των γνωστικών αντικειμένων με θέματα περιβάλλοντος και τη σύνδεση του σχολείου με την κοινωνία. Στο πλαίσιο διαμόρφωσης του ΔΕΠΠΣ είχε ενταχθεί και η πιλοτική εφαρμογή του Προγράμματος «Ευέλικτη Ζώνη», όπου η περιβαλλοντική εκπαίδευση αποκτά τον δικό της χρόνο στο ωρολόγιο πρόγραμμα των σχολείων για τους εκπαιδευτικούς και στους μαθητές που θα ήθελαν να συνδέσουν την εκπαίδευση στα ζητήματα αυτά με τις φυσικές, τις ανθρωπιστικές και τις κοινωνικο-οικονομικές επιστήμες μέσα από διαθεματικές διερευνητικές προσεγγίσεις. Σε μια τέτοια προσπάθεια, που αναμφίβολα διαχέει τα αποτελέσματά της στην αειφορία και τις αρχές μιας ολοκληρωμένης ανάπτυξης, περιλαμβάνονται άξονες όπως οι ακόλουθοι:

- Γνωστικοί (οικοδόμηση εννοιών, κατανόηση σχέσεων/ αλληλεπιδράσεων / συνεπειών ανθρώπου -περιβάλλοντος, περιβαλλοντικών προβλημάτων, μέτρων προστασίας κτλ.)
- Επιστημονικοί (εξοικείωση με την επιστημονική μεθοδολογία/έρευνα, κριτική και δημιουργική προσέγγιση θεμάτων, ανάπτυξη επιστημονικής νοοτροπίας κτλ.)
- Συμμετοχικοί (εργασία σε ομάδες, ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας, σεβασμός στις διαφορετικές απόψεις, στον τρόπο ζωής, στη δημιουργική δράση κτλ.)
- Κοινωνικοί (σύνδεση της σχολικής με την καθημερινή ζωή, καλλιέργεια υπευθυνότητας, ικανότητα λήψης αποφάσεων και δημιουργικής παρέμβασης κτλ.)
- Αισθητικοί (δημιουργία στενής σχέσης με τη φύση με τη μεσολάβηση όλων των αισθήσεων κτλ.)
- Αυτομορφωτικοί (χρήση βιβλιοθήκης, τύπου, νέων τεχνολογιών, internet κτλ.)

Ενδεικτική θεματολογία για τα προγράμματα εκπαίδευσης έχει ως εξής:

- Κλιματική αλλαγή - Προστασία της ατμόσφαιρας
- Ο αέρας (η ρύπανση του αέρα στις πόλεις κτλ)
- Το νερό (η ρύπανση και εξάντληση των επιφανειακών και υπογείων νερών κτλ)
- Το έδαφος (η ερημοποίηση, η διάβρωση κτλ)
- Η ενέργεια (η εξάντληση των μη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, η υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων κτλ)
- Τα δάση (η προστασία και η αειφόρος διαχείριση των δασών κτλ)
- Βιοποικιλότητα/ Εξαφάνιση των ειδών
- Διαχείριση απορριμμάτων και αποβλήτων
- Ανθρώπινες δραστηριότητες με αειφορική προσέγγιση (οι δομημένοι χώροι και οι λειτουργίες που επιτελούνται σε αυτούς, στο αστικό και περιαστικό πράσινο κτλ)
- Ανθρώπινες σχέσεις (οι κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις του αναπτυξιακού και περιβαλλοντικού προβλήματος, η ισότητα των φύλων, οι ανθρώπινες αξίες, τα προβλήματα μειονοτήτων κτλ)

Η εκπαίδευση ήδη από την πρωτοβάθμια κλίμακα έχει ιδιαίτερη αξία διότι διαμορφώνει την ανάλογη ή συνείδηση από μικρή ηλικία, κατάσταση απαραίτητη για τη στάση του πολίτη απέναντι στα περιβαλλοντικά προβλήματα, που όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, είναι συχνά καθοριστική για την αντιμετώπισή τους.

Εκτός όμως από αυτού του τύπου την εκπαίδευση είναι πολύ σημαντική και η επιμορφωτική διαδικασία μέσω μεταπτυχιακών ή σεμιναριακών κύκλων εκπαίδευσης. Οι διαδικασίες αυτές έχουν προσδίδουν στους αποδέκτες τους επιπλέον προσόντα για αξιοποίηση στον εργασιακό τομέα. Πράγματι, η ενασχόληση σε τομείς επαγγελματικής δραστηριότητας σχετικούς με την ολοκληρωμένη ανάπτυξη απαιτούν ειδικές δεξιότητες, διεπιστημονικού συνήθως χαρακτήρα. Το εκπαιδευτικό μας σύστημα στην τριτοβάθμια κλίμακα είναι μάλλον ανεπαρκές να καλύψει τις ανάγκες, διότι από τη φύση του καλύπτει γενικούς επιστημονικούς τομείς. Αντίθετα, οι γνωστικές περιοχές που συνδέονται με τα θέματα της ολοκληρωμένης ανάπτυξης είναι καινοφανείς και ουσιαστικά δεν υπήρχαν κατά την περίοδο αρχικής κατάρτισης των προγραμμάτων σπουδών. Επιπλέον, όμως τα εκπαιδευτικά ιδρύματα ης τριτοβάθμιας έχουν συμμαγή προγράμματα σπουδών, δίνοντας έμφαση στον κορμό των επιστημών που συνδέονται με ένα δεδομένο τίτλο αποφοίτησης. Με εξαίρεση λοιπόν κάποια πανεπιστημιακά τμήματα που έχουν επικεντρωμένο αντικείμενο σε αυτά τα θέματα, στις άλλες σχολές διδάσκονται μόνο κάποια μεμονωμένα μαθήματα. Κατά συνέπεια, η συμπληρωματική εκπαίδευση είναι ζωτικής σημασίας, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως και μπορεί να απαρτίζεται από μια των ανωτέρω μορφών, από πρακτική εκπαίδευση ή από συνδυασμό τους.

Ενημέρωση, Πληροφόρηση και Ευαισθητοποίηση:

Τα προγράμματα εκπαίδευσης και ευαισθητοποίησης του κοινού, επιτελούν πρωταρχικό ρόλο

και είναι ζωτικής σημασίας. Αυτό συμβαίνει, διότι προϋποθέεται η ενεργός και άμεση συμμετοχή των πολιτών. Στα προγράμματα αυτά χρειάζεται να τονίζεται η αξία της αειφορίας και η σημασία της μέριμνας για αυτήν. Βασικός συντελεστής για την επιτυχία των προγραμμάτων εκπαίδευσης και ευαισθητοποίησης του κοινού, είναι η σωστή οργάνωσή τους. Ένα πρόγραμμα πληροφόρησης πρέπει να έχει δύο στόχους:

- Να πείσει τους κατοίκους ότι ο φορέας αναφέρεται για την επιτυχία του προγράμματος και να αναλύει τα κοινωνικά οφέλη προκειμένου να τους ενθαρρύνει να συμμετάσχουν σ' αυτή.
- Να δώσει τις κατάλληλες πληροφορίες για τους τρόπους με τους οποίους μπορούν και τους λόγους για τους οποίους οφείλουν να συμμετάσχουν.

Στο περιεχόμενο του προγράμματος πληροφόρησης, πρέπει να αναπτύσσονται τρία κύρια θέματα, που συνιστούν βάσεις γιδα την αειφόρο ανάπτυξη:

- i) Η προστασία του περιβάλλοντος και τι συνεπάγεται αυτό για τον πολίτη και την ανάπτυξη
- ii) Η εξοικονόμηση των φυσικών πόρων και της ενεργείας και τι συνεπάγεται αυτό για τις διάφορες δραστηριότητες
- iii) Τα ενδεχόμενα οικονομικά οφέλη από την επιτυχία του προγράμματος και τι συνεπάγεται αυτό για τους επαγγελματίες

Η διαδικασία της ενημέρωσης περιλαμβάνει τρεις φάσεις:

- Φάση αφύπνισης: Ενημέρωση για τους λόγους και τους σκοπούς του προγράμματος.
- Φάση ενημέρωσης: πάνω στον τρόπο έμπρακτης συμμετοχής του πολίτη.
- Φάση υπενθύμισης και ενθάρρυνσης: πρέπει να δημοσιεύονται τα αποτελέσματα του προγράμματος ώστε να φαίνεται η αποτελεσματικότητα των προσπαθειών τους.

Η εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση του κοινού μπορεί να γίνει με απ' ευθείας πληροφόρηση του κοινού διαφημιστικά φυλλάδια, θεατρικό παιχνίδι – παντομίμα, CD-ROM, DVD, επιστολές, ημερολόγια, δώρα, αυτοκόλλητα συνθήματα, σεμινάρια και ανοικτές ομιλίες. Οι τοπικές πολιτιστικές και αθλητικές εκδηλώσεις αποτελούν βήμα για την ευαισθητοποίηση του κοινού. Αντίστοιχη είναι και η αξιοποίηση των τοπικών αθλητικών εκδηλώσεων όπου επιτυγχάνεται η διάδοση του επιθυμητού μηνύματος στη συμμετέχουσα ομάδα κοινού. Η αξιοποίηση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης μπορεί να συμβάλει σημαντικά με δεδομένο ότι δε χρειάζεται να επικοινωνούμε με κάθε νοικοκυριό ξεχωριστά, αλλά η παροχή πληροφοριών για το πρόγραμμα γίνεται με τη χρήση των μέσων μαζικής ενημέρωσης και μεταφέρει τις πληροφορίες ταχύτατα σ' όλη την κοινότητα. Με τον τρόπο αυτό, έχουμε εξοικονόμηση πόρων και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως συμπλήρωμα ή εναλλακτική λύση, της απ' ευθείας επαφής με το κοινό.

Δεν είναι εύκολο οι πολίτες, να αλλάξουν τρόπο ζωής και συμπεριφοράς, από τη μια μέρα στην άλλη. Οι νέες συνήθειες, νοοτροπίες, αντιλήψεις και διαθέσεις, απαιτούν χρόνο για να αποκτηθούν και να διατηρηθούν. Δεν αρκεί η απλή συμμετοχή του κοινού και μάλιστα περιστασιακά. Πρέπει η έννοια της προστασίας του περιβάλλοντος να γίνει βίωμα και συνείδηση όλων. Απαιτείται λοιπόν χρόνος και ακατάπαυστη προσπάθεια, προς την κατεύθυνση της δημιουργίας και της συνειδητής αποδοχής, μιας περιβαλλοντικής συμπεριφοράς, από την πλειοψηφία των πολιτών. Ιδιαίτερη έμφαση χρειάζεται να δοθεί στην ευαισθητοποίηση των μαθητών γιατί μπορούν να μεταφέρουν πολύ αποτελεσματικά το μήνυμα στην οικογένεια τους και γιατί αποτελούν την νέα γενιά που θα κληθεί να υιοθετήσει σε μεγαλύτερη έκταση μέτρα και συμπεριφορές που συνεισφέρουν στην προστασία του περιβάλλοντος και την αειφορία. Η δημοσίευση των αποτελεσμάτων της συλλογής και της επίτευξης των στόχων που έχουν τεθεί, αποτελεί από αυτήν την άποψη, έναν αποτελεσματικό τρόπο υπενθύμισης, ενθάρρυνσης και επιβράβευσης των πολιτών. Πρέπει να εξηγείται στο ευρύτερο κοινό το τι σημαίνει η συμμετοχή σε ένα πρόγραμμα ολοκληρωμένης ανάπτυξης

και η συνδρομή στις δράσεις του.

Επίλογος

Η αναγνωρισμένη ανάγκη για αλλαγή των αναπτυξιακών διαδρόμων και, ειδικότερα, η υιοθέτηση των αρχών της ολοκληρωμένης ανάπτυξης, προϋποθέτει σημαντικές αλλαγές στην δομή της οικονομίας αλλά και της νοοτροπίας του κοινού. Οι αλλαγές αυτές αφορούν τόσο τους παραγωγούς όσο και τους καταναλωτές, ενώ η συνειδητοποίηση και η αποδοχή τους διευκολύνεται σημαντικά από την εκπαίδευση. Η επίδραση ξεκινά από τα αρχικά στάδια της εκπαιδευτικής διαδικασίας, επειδή όμως η αφομοίωση των μηνυμάτων της είναι βιωματική, είναι ιδιαίτερα χρήσιμο να συνοδεύεται από δράσεις ευαισθητοποίησης του κοινού. Η εκπαίδευση, λοιπόν, κατάλληλα οργανωμένη και προγραμματισμένη πρέπει να συνεργαστεί με τους φορείς ενημέρωσης και ενεργοποίησης του πολίτη, ώστε να επιτευχθεί το άριστο αποτέλεσμα και μάλιστα, μέσα σε εύλογα χρονικά πλαίσια. Οι νέοι, που πρωτοέρχονται σε επαφή με τις έννοιες αυτές, είναι περισσότερο δεκτικοί αλλά δεν έχουν την εμπειρία της πράξης, ενώ οι ωριμότεροι έχουν συχνά προκατάληψη στο θεωρητικό πεδίο, αλλά μπορούν ευκολότερα να συμμετάσχουν σε πρακτικές διαδικασίες. Η διαδραστική λοιπόν συνεργασία μπορεί να οδηγήσει στο βέλτιστο αποτέλεσμα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ρόκος, Δ., 2000. Θεμελιώδεις Προϋποθέσεις για ένα Σχέδιο Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης. Η Περίπτωση μιας Ελληνικής Περιφέρειας. Από τη Θεωρία στην Πράξη, 6ο Συνέδριο Προβλήματα Σοσιαλισμού *Εξουσία και Κοινωνίες στη Μεταδιπολική Εποχή*, Τομέας Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 25.8.2000, Χανιά.
- Ρόκος, Δ., 2003. "Από τη "βιώσιμη" ή "αιφόρο" στην αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη", Εκδοτικός Οργανισμός Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, σελ. 551.
- Ρόκος, Δ., 2004. Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές. Θεωρία και Πράξη, στα Πρακτικά του 3ου Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π. *Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές. Θεωρία και Πράξη*, Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, 7-10 Ιουνίου 2001, σελ. 79-140
- Ρόκος, Δ., 2005. "Αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη. Για έναν ειρηνικό και καλύτερο κόσμο." στο «Ανάπτυξη και περιβάλλον. Διαλεκτικές σχέσεις και διεπιστημονικές προσεγγίσεις», Επιστημ. Επιμ. Δ. Ρόκος, Εναλλακτικές Εκδόσεις, σελ. 23-68, Αθήνα.
- Ρόκος, Δ., 2007. Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη της Ηπείρου. Προβλήματα, Δυνατότητες και Περιορισμοί, στα Πρακτικά του 4ου Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π. *Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη της Ηπείρου*, Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, 23-26 Σεπτεμβρίου 2004, σελ. 93-140.
- Affolter, C. & Reti, M. (Eds.), 2014. Travelling guide: Practitioners guide to school and community collaboration for Sustainable Development. Vienna: Ensi i.n.p.a.
- Espinet, M. & Zachariou Aravella (2014). Θεμέλιοι Λίθοι της Συνεργασίας Σχολείου-Κοινότητας για την Αειφόρο Ανάπτυξη. Βιέννη: Ensi i.n.p.a.
- Espinet, M. (Ed.), 2014. Codes Selected Cases on School-Community Collaboration for Sustainable Development. Vienna: Austrian Federal Ministry of Education and Women's Affairs.
- Maso, A. (Ed.), 2014. Toolbox for School-Community Collaboration for Sustainable Development. ENSI i.n.p.a.
- Luptacik, W. P. & Smith, A., 2014. Digital Handbook for Local Authorities for School and Community Collaboration. Ensi i.n.p.a.
- Rist, G, 1997. The History of Development. Zed books, London and New York.
- United Nations, 1992. Conference of Environment and Development, Declaration on Environment and Development and Agenda 21.

Education and public awareness for the integrated growth

A. Andreopoulos, Professor and ex-rector NTUA
School of Chemical Engineering, NTUA

Abstract

The environmental crises have launched many thoughts and discussions on the developmental patterns applied so far, as well as on mistakes and deficiencies of the related strategies and administrative practices.

Independently on the criticism regarding responsibilities, it is true that the above patterns did not succeed to create a healthy environment in the field of production as well as of our live itself. Focusing on the principles of integrated growth, that has been intensively promoted lately, coincided with an international shift to ecology, as well as with the appearance of global events, such as oil crises. More specifically, for mountain or isolated areas this issue has become of profound interest, as it seems, today, to be the most recommended approach to the economical growth. There are numerous parameters affecting the procedure of the integrated growth, such as legislation, technological aspects, natural resources etc. However, among them, the role of education is critical, as it can greatly contribute to the establishment of the concept and principles of this kind of growth, even from the very early stages of the school life. In the present work, the role of education is investigated and analyzed, in terms of the content of the related programs, as well as of the recommended topics that should be incorporated into those programs. Furthermore, some additional actions and measures should be taken, including the appropriate campaigns in order to inform and sensitize the people.